

MATN – TAFAKKURNI RIVOJLANTIRUVCHI O‘QUV TOPSHIRIG‘I SHAKLI SIFATIDA

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18640927>

Andijon davlat pedagogika instituti
qoshidagi akademik litsey
Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy
ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari
Nazarova Mufazzal Ibrohimova

Annotatsiya: Mazkur maqolada matnning ta'lim jarayonidagi didaktik imkoniyatlari, uning o'quv topshirig'i shakli sifatidagi o'rni hamda o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Ayniqsa boshlang'ich ta'lim bosqichida matn asosida tashkil etilgan topshiriqlarning mantiqiy fikrlash, nutq faoliyati, tahlil-sintez, umumlashtirish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirishdagi roli asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: matn, tafakkur, o'quv topshirig'i, nutq faoliyati, mantiqiy fikrlash, boshlang'ich ta'lim, interpretatsiya, tahlil, sintez.

Zamonaviy ta'lim konsepsiyasida bilim berishdan ko'ra fikrlashni o'rgatish ustuvor vazifaga aylangan. Bugungi pedagogika o'quvchini tayyor ma'lumotni yodlovchi subyekt emas, balki bilimni mustaqil kashf etuvchi faol shaxs sifatida qaraydi. Bunday faoliyatni tashkil etishda eng samarali vositalardan biri — **matn asosidagi o'quv topshiriqlaridir.** Matn inson tafakkurining til orqali ifodalangan shakli bo'lib, unda mantiqiy bog'lanish, sabab-natija aloqasi, obrazlilik va mazmuniy yaxlitlik mujassam. Shu sababli matn bilan ishlash jarayoni o'quvchining nafaqat nutqini, balki fikrlash operatsiyalarini ham rivojlantiradi. Matn ustida ishlash jarayonida o'quvchi tayyor axborotni qabul qiluvchi emas, balki

ma'no izlovchi subyektga aylanadi. U matndagi har bir fikrni o'z tajribasi bilan solishtiradi, sabablarni aniqlaydi, yashirin ma'nolarni topishga harakat qiladi va shu orqali tafakkur faoliyatini bosqichma-bosqich rivojlantiradi. Ayniqsa savol-javob, izohlash, taqqoslash va xulosa chiqarishga yo'naltirilgan topshiriqlar matnni oddiy o'qish materialidan faol fikrlash maydoniga aylantiradi. Matnning yana bir muhim jihati shundaki, u o'quvchida ichki nutqni shakllantiradi. O'quvchi matnni o'qir ekan, ongida dialog yuz beradi: u qahramon bilan bahslashadi, muallif fikriga qo'shiladi yoki qarshi chiqadi, voqealarning davomiyligini taxmin qiladi. Bu jarayon psixologiyada refleksiv tafakkur deb ataladi va mustaqil fikrlashning asosiy

belgilaridan biri hisoblanadi. Demak, matn ustida ishlash — bu o‘qish emas, balki fikr yuritish faoliyatidir. Shuningdek, matn o‘quvchida mantiqiy bog‘lanishlarni ko‘ra bilish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Voqealar ketma-ketligi, sabab va oqibat munosabatlarini aniqlash, asosiy va ikkinchi darajali ma’lumotlarni ajratish orqali bola tahlil va sintez amallarini bajaradi. Natijada u nafaqat matn mazmunini tushunadi, balki yangi vaziyatlarda ham fikr yurita olish ko‘nikmasini egallaydi. Ayniqsa muammoli savollar bilan boyitilgan matnlar tafakkurni yanada faollashtiradi. “Nega?”, “Qanday qilib?”, “Agar boshqacha bo‘lganida nima yuz berardi?” kabi topshiriqlar o‘quvchini taxmin qilishga, dalil keltirishga va xulosalashga undaydi. Bu esa reproduktiv fikrlashdan produktiv fikrlashga o‘tish jarayonini ta’minlaydi. Natijada matn ta’lim jarayonida axborot tashuvchi vosita bo‘lishdan chiqib, tafakkurni boshqaruvchi didaktik mexanizmga aylanadi. U orqali o‘quvchi nafaqat o‘qishni, balki tushunishni, izohlashni, baholashni va eng muhimi — mustaqil fikr bildirishni o‘rganadi. Bu jarayonda o‘qituvchining vazifasi matn mazmunini tayyor holda bayon qilish emas, balki o‘quvchini matn bilan muloqotga kiritishdan iborat bo‘ladi. O‘qituvchi savollar, yo‘naltiruvchi topshiriqlar va muammoli vaziyatlar orqali o‘quvchining fikrlash faoliyatini faollashtiradi, ya’ni bilimni uzatuvchi emas, tafakkurni tashkil etuvchi shaxsga aylanadi. Shunday

sharoitda matn darsning markaziy obyektiga emas, balki fikrlash jarayonini harakatga keltiruvchi vositaga aylanadi. O‘quvchi matn bilan ishlash davomida undagi ma’lumotni qayta ishlab, uni yangi shaklda ifodalay boshlaydi: reja tuzadi, qisqartirib bayon qiladi, boshqa matn bilan taqqoslaydi, sarlavha qo‘yadi yoki voqeaga munosabat bildiradi. Bu esa reproduktiv faoliyatdan ijodiy faoliyatga o‘tishni ta’minlaydi. Natijada o‘quvchida axborotni eslab qolish emas, balki uni qayta qurish ko‘nikmasi shakllanadi. Mazkur jarayon tafakkurning yuqori darajasi — produktiv fikrlashni yuzaga keltiradi. Bundan tashqari, matn asosidagi topshiriqlar o‘quvchining shaxsiy pozitsiyasini shakllantirishga ham xizmat qiladi. U qahramon harakatini baholaydi, muallif g‘oyasiga munosabat bildiradi, o‘z nuqtayi nazarini dalillashga harakat qiladi. Aynan shu jarayonda nutq va tafakkur o‘zaro uyg‘unlashadi: o‘quvchi fikrlash orqali gapiradi va gapirish orqali fikrlaydi. Shu tariqa matn bilan ishlash kommunikativ kompetensiyani ham rivojlantiradi. Demak, matnni o‘qitishdan ko‘zlangan asosiy maqsad uning mazmunini o‘zlashtirish emas, balki u orqali o‘quvchining fikrlash faoliyatini shakllantirishdir. Matn asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchini tinglovchidan suhbatdoshga, ijrochidan muallifga aylantiradi. Natijada ta’lim jarayoni axborotni yetkazishdan tafakkurni rivojlantirishga yo‘naltirilgan mazmunga ega bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son Farmoni. “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – Toshkent.
2. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
3. Vygotskiy L.S. Mysl i rech (Tafakkur va nutq). – Moskva: Pedagogika.
4. Leontev A.A. Psixolingvistika asoslari. – Moskva.
5. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi.
6. Yo‘ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi.